

NEDENSELLİK VE İSNADİYET*

H. KELSEN

İtalyancadan çeviren Dr. Zeki Haftzoğulları

1. DOĞA VE TOPLUM.

'Tabii bilimler' ve 'sosyal bilimler', genellikle, farklı konularından ötürü ayrılmaktadırlar. Bunlar, doğa ve toplum olmaktadır. Doğa ve toplum, gerçekte farklı iki konu mudur?.

Doğa, birçok tanımdan birine göre, nesnelere kendine özgü bir düzeni veya neden ve sonuç şeklinde, yani 'nedensellik' ilkesi denen ilkeye göre biri ötekiyle bağlantılı bir öğeler sistemidir. Tabii bilimin kendileriyle konusunu açıkladığı doğanın kanunları denen kanunlar, örneğin' bir metal parçası ısıtıldığında uzar ifadesi gibi, bu ilkenin bir uygulamasıdır. Örneğimizdeki ısı ve uzama arasındaki bağıntı, tamamen bir neden ve sonuç bağıntısıdır.

Eğer tabii bilimden farklı sosyal bir bilim varsa, bu bilim de, konusunu, nedensellik ilkesinden farklı bir ilkeye dayanarak açıklamak zorundadır. Toplum beşerî bir davranış düzenidir. Ancak, beşerî davranış, doğanın bir unsuru olarak, yani nedensellik kanunuyla belirlenmiş olarak göz önüne almamak için ortada yeterli nedenler bulunmamaktadır. Üstelik, beşerî davranış, nedensellik kanunu tarafından belirlenme olarak anlaşıldığı içindir ki, insanların karşılıklı davranışlarıyla ilgili olan ve o nedenle sosyal bir bilim olarak tasnif edilen bir bilim, özünde fizik veya biyolojiden farklı olmamaktadır. Öte yandan, eğer beşerî davranışla ilgili önermelerimizi çözümlersek, beşerî varlıkların fiillerini birbiriyle ve öteki beşerî fiillerle yalnızca nedensellik, yani neden ve sonuç ilkesine göre değil, fakat bir de bu ilkeden tamamen farklı bir ilkeye göre, bilimin kendisi için henüz genellikle kabul edilen bir terim saptayamadığı bir ilkeye göre birleştirdiğimizi görürüz. Ancak bu ilkenin düşüncemizdeki varlığını ve beşerî davra-

* Hans Kelsen, Causality and Imputation, in "Ethics", vol. LXI, 1950, pp. 1-11.
Hans Kelsen, Causalita e Imputazione, trad. di R. Trever, In "Lineamenti di dottrina piura del diritto, Appendice, pp. 207-227.

nışla ilgili bilimlerdeki uygulamasını kanıtlamak mümkün olduğu takdirde ki, biz toplumu bir düzen olarak veya doğadan farklı bir sistem olarak ve toplumla ilgili bilimleri tabii bilimlerden farklı bilimler olarak göz önüne almaya yetkili olmuş oluruz.

2. HUKUK KURALININ YAPISI

Hukuk, çok karakteristik, tümünden çok önemli olan toplumsal bir olgudur. Hukuk bilimi, muhtemelen çok eski ve en çok gelişmiş bir toplum bilimidir. Hukuk düşüncesini tahlil ederken, nedensellik ilkesinden farklı bir ilkenin, doktrinin kendisiyle hukuku, gerek genel olarak hukuku, gerek belli bir devletin hukukunu veya milletler arası hukuku açıkladığı kurallara uygulandığını göstermiş bulunuyoruz¹. Bu ilke, hukuk kurallarında, nedensellik ilkesinin tabii bilimin kendisiyle doğayı açıkladığı doğa kanunlarının da sahip olduğu işleve benzeyen bir işleve sahip bulunmaktadır. Bir hukuk kuralı, örneğin “suç işleyen bir kimse cezalandırılmalıdır” önermesi veya “akti bir bağlantıyla bağlı bir kimse borcunu ödemezse mülküne karşı icraî bir muameleye gidilmelidir” önermesidir. Çok daha genel olarak burada şu denilebilir: “Hukuka aykırı bir fiil işlenirse, bir müeyyide uygulanmalıdır”. Burada, doğa kanununda cereyan edenden farksız olarak, hukuk kuralı da, iki ögeyi aralarında karşılıklı birbirine bağlamaktadır. Ama hukuk kuralındaki belirtilen bu bağıntı, nedenselliğin sahip olduğu anlamdan tamamen farklı bir anlama sahiptir. Açıktır ki, ne ceza hukukuna aykırılık (= illecito penala) cezayla, ne de özel hukuka aykırılık (= illecito civile) icrayla, bir nedenin sonucuyla bağıntılı olmasına benzer bir biçimde bağıntılı bulunmamaktadır. Neden ve sonuç arasındaki bağıntı, beşerî veya beşerüstü bir varlığın fiilinden bağımsızdır. Halbuki bir hukuka aykırılıkla hukukî müeyyide arasındaki bağıntıyı, bir fiil (= atto) veya beşerî fiiller, hukuka vücut veren bir fiil, yani anlam bir norm olan bir fiil saptamaktadır.

Bu fiil, bir işaret etmeden, bir söz söylemeden veya bir kelime yazmadan yahut başka bir şeyden ibaret olabilir. “Retorik bir figür” kullanılarak diyoruz ki, böyle bir fiille bir norm teşkil edilmekte veya yaratılmaktadır. Bu, o fiilin anlamı bir normdur demekle aynıdır. Biz o anlamı bizim dilimizin (= linguaggio) kelimeleriyle açıklarsak, deriz ki, anlamı emredilen veya cevaz verilen, yahut her iki anlamı da kapsayan bir terim kullanırsak, yapılması veya yapılmaması gereken herhangi bir şeydir. Belli bir beşerî davranışı emreden veya ona cevaz veren bir norm koyarsak, konan norma uygun davranışı kusursuz (doğ-

¹ Kelsen, General Theory of Law and State, 1945, pp, 45 sgg., ep. 92.

ru, iyi), ona uygun olmayan davranışı kusurlu (yanlış, kötü) davranış olarak nitelendirebiliriz. Bu ifadeler eğer bir değer hükmü iseler konan normda bir değer teşkil etmektedir. Eğer, biz, belli bir beşeri davranışı emreden veya ona cevaz veren bir normu koyuyorsak, koyduğumuz norma uygun davranışı kusursuz ve o norma uygun olmayan (aykırı) davranışı kusurlu davranış olarak tanımlayabiliriz. Bundan ötürü, biz, kusursuz davranış tanımına giren veya girmeyen ve dolayısıyla kusursuz olan veya olmayan somut bir beşeri davranıştan söz edebilmekteyiz. Ama, davranış, bu tanıma, yalnızca konan norma uygun olduğu taktirde girmektedir. Amacı yalnızca konan norma uygun olan veya olmayan davranışı göstermek olan önerme, bir değer hükmüdür. Buna karşılık, tanıma giren veya girmeyen somut bir davranışı bildiren önerme bir değer hükmü değildir. Norm, sonuç olarak, bazen iddia edildiği gibi² bir tanım değil, bir tanımın muhtevasının parçasıdır; kusurlu veya kusursuz bir davranışın tanımıdır. Tanım, bir bilme fiilini göstermektedir. Konusu bir norm olan fiiller, bilme fiilleri değil, irade fiilleridir. Hukukî otoritenin görevi, hukuku bilmek ve anlatmak değildir, beşeri davranışları emretmek veya onlara cevaz vermek ve hukuk yaratmaktır. Hukuk biliminin görevi (tunzione) hukuku bilmekten ve anlatmaktan ibarettir.

3. İSNADİYET (İmputazione) İLKESİ

Madem hukuka aykırılıkla müeyyide arasındaki bağıntı bir emri veya bir izini veya aynı şey bir normu gösteren fiiller tarafından saptamaktır, o halde hukuk bilimi konularını, içinde hukuka aykırılığın müeyyideye "olması gereken" bağlacıyla bağlandığı önermelerle açıklamaktadır. Bu terim, almanca "Zurechnung" teriminin karşılığıdır. Bir kimsenin zurechnungsfähig (sorumlu) olması ifadesi hukuka aykırı bir fiil işlemişse o kimseye bir müeyyide uygulanabileceği anlamına gelmektedir. Bir kimsenin "unzurechnungsfähig" (sorusuz) olması ifadesi, örneğin bir çocuk, bir akıl malulü olması halinde, eğer hukuka aykırı bir fiil işlemişse o kimseye bir müeyyidenin uygulanamayacağı anlamına gelmektedir. Bu düşünceyi daha açık olarak formülleştirmek istersek diyebiliriz ki, birinci halde, bir müeyyide, bir hukuka aykırılık olarak göz önüne alman belli bir davranışla bağıntılıdır, oysa ikinci halde, bir müeyyide, o belli davranışla bağıntılı değildir. İsnat (Zurechnug) düşüncesi (idea), hukuka aykırılığın müeyyideyle özel bağıntısı olarak, bir kimsenin davranışından kanunen sorumlu olup olmadığı hakkındaki hükümde, hukuk bilimine ait hükümde saklıdır. Böylece,

² Felix Kaufmann, *Methodology of the Social Sciences*, 1944, pp. 48 Sgg.

diyebilirizki, müeyyide, hukuka aykırılığa isnad (imputata) edilmektedir, hukuka aykırılığın neticesi değildir. Burada, açıktır ki, hukuk bilimi, olguların nedensel bir açıklamasına yönelmeme zorundadır ve gene açıktır ki, hukuk biliminin kendisiyle konularını açıkladığı önermede, nedensellik ilkesi değil isnadiyet ilkesi uygulanmaktadır³

4. İLKEL TOPLUMLARDA DOĞANIN SOSYO-NORMATİF YORUMU.

İlkel toplumu, özellikle ilkel anlayışın belirtici özelliklerini inceleyen, buna benzer bir ilkenin, insan tarafından doğanın yorumunda esas alındığını gördüm⁴. Çok mümkündür ki, ilkel insan doğal olguları açıklarken nedensellik düşüncesinden yararlanmamış ve doğa biliminin temel ilkesi olarak anlaşılan nedensellik düşüncesine ancak nisbeten ilerlemiş bir uygarlık düzeyinde varılabilmıştır. Gerçekten, ilkel insan, bizzat duyularıyla idrak ettiği fiilleri, kendi münasebetlerini öteki insanların münasebetleriyle belirleyen aynı ilkelere dayanarak, yani toplumsal kurallar esas olmak üzere yorumlamaktadır.

Temel bir olgudur ki, insanlar grup olarak başka insanlarla yaşadıkları anda, zihinlerinde, bir davranışın iyi ve diğer birinin kötü olduğu, başka bir deyimle grup mensuplarının belli bir durumda belli bir şekilde davranmaları gerektiği düşüncesi yeşermektedir. Gene, temel bir olgudur ki, bir grup içinde yaşayan insanlar, karşılıklı davranışlarını her halde söz konusu bu normlara göre yorumlamaktadırlar. İnsanlığın en eski normları muhtemelen cinsellik dürtüsüne ve saldırı isteğine frenleri saptıyordu. Grup içinde nikah düşmeyen akrabalar arasındaki cinsel ilişki ve katil muhtemelen ilk suçları ve kan gütmeye toplumsal olarak organize olmuş ilk müeyyideye vücut vermektedir. Bu müeyyidenin temelini, toplumsal hayatı belirleyen en ilkel ilke ödetme normu teşkil etmektedir. Söz konusu müeyyide, cezayı (castigo) olduğu kadar ödülü (ricompensa) de içermektedir. Bu şöyle ifade edilebilir: İyi (doğru) bir biçimde davranırsan ödüllendirileceksin, yani sana bir ödül verilecek; kötü davranırsan cezalandırılacaksın, yani (kamusal nitelikte) bir kötülüğe uğrayacaksın. Burada, şart ve sonuç, nedensellik ilkesince değil, ama isnadiyet ilkesince birbirine bağlanmaktadır. İlkel insanın aklında madem her şeyi açıklamak ihtiyacı vardır, o halde onun tarafından zararlı sayılan bir fiil, öyleyse haksız (yalnız) bir davranışın cezalandırılması, buna karşılık faydalı sayılan bir fiil, haklı

³ Hukuk kuralında şart (neden) ile netice arasındaki bağıntıyı gösteren isnadiyer, bir tüzel kişinin bir şahısça yapılan muamelesine bağlanan yetkiden ayrı tutulmak gerekir. Bazan bu durum da isnadiyet adıyla anılmaktadır.

⁴ Kelsen, *Society and Nature*, 1943, pp 1 sgg.

(doğru) bir davranışın ödülü olarak yorumlanmaktadır. Başka bir söyleyişle, zararlı fiiller haksız (yanlış) davranışlara, faydalı fiiller haklı (doğru) davranışlara isnad edilmektedir. Bir fiil vuku bulduğunda, ilkel insan kendisine bunun nedeni nedir sorusunu sormaz, tersine, bunun sorumlusu kimdir sorusunu sorar. Bu da, nedensel bir yorum olmamakta, fakat doğanın normatif bir yorumu olmaktadır. Biz bu yoruma, insanlar arasında karşılıklı münasebetleri belirleyen “ödetme normu” madem kendine özgü toplumsal bir ilkedir, “doğanın sosyo-normatif bir yorumu” diyebiliriz.

İlkel insanın “animizmi”, açıkcası yalnızca insanların değil aynı zamanda tüm nesnelere bir ruhunun bulunduğu, nesnelere içinde ve ötesinde görünmeyen ama güçlü ruhların olduğuna, bütün her şeyin ‘kişi’ olduğuna inanmak, beşeri varlıklar karşılıklı ilişkilerinde nasıl hareket ediyorsa, yani nasıl ödetme normuna, ceza ve ödül ilkesine göre hareket ediyorsa, tıpkı buna benzer olarak, nesnelere insanlara doğru hareket ettiğine inanmak anlamına gelmektedir. Bu görünmeyen ruhlardan, ilkel insanın inançlarına göre, ceza olarak felaket, ödül olarak esenlik gelmektedir. Eğer ilkel insanın inancında bir yandan haksız (yanlış) davranışla cezalandırma olarak anlaşılan felaket, öte yandan haklı (doğru) davranışla ödüllendirme olarak esenlik arasında bir bağıntı varsa, bunun nedeni, ilkel insanın insanüstü bu güçlü varlıkların doğayı bu biçimde yarattıklarına inanmasıdır. Animizmin esası, kişiselleştirilmiş bir yorumdur, başka bir deyimle, doğanın sosyo-normatif bir yorumudur, nedensellik ilkesine değil, isnadiyet ilkesine dayanan bir yorumdur.

Şu haldé, ilkel insanın aklında modern bilimin anladığı anlamda bir doğa kavramı, yani aralarında nedensellik ilkesine göre bağıntılı bir nesnelere düzeni biçiminde anlaşılan bir doğa kavramı bulunmamaktadır. Doğayı bilimi anlamında doğa, ilkel insan için, öğeleri isnadiyet ilkesi esas olmak üzere karşılıklı bir biçimde bağıntılı normatif bir düzen olarak gözönüne alınan kendi toplumunun bir parçasıdır. Nedensel düzen olarak doğa ve normatif bir düzen olarak toplum “düalizmi”, yani iki farklı öğeyi aralarında iki farklı biçimde birleştirme arasındaki düalizm, ilkel zihniyete yabancıdır. Doğrusu, uygar insanın düşüncesinde mevcut bulunan bu düalizm, entelektüel bir evrimin sonucudur. Bu esnasında, insanlarla diğer varlıklar, kişilerle şeyler arasındaki fark (bunu ilkel insan tanımamıştır) belirlenmiş ve kişiler arasındaki ilişkilerin normatif yorumundan şeyler arasındaki ilişkilerin nedensel yorumu ayrılmıştır. Doğanın modern bilimi, doğanın sosyal yorumundan çıkmanın, yani animizmden kurtulmanın neticesidir. Oldukça ‘paradoksal’ bir biçimde kendimizi açıklarsak, diyebiliriz ki, başlangıçta,

insanlığın animistik dönemi esnasında, yalnızca toplum (normatif düzen olarak) vardı ve doğa (nedensel bir düzen olarak), bilim tarafından, ancak animizimden kurtulduktan sonra yaratıldı. Bu kurtulmanın aracı, nedensellik ilkesi olmuştur.

5. NEDENSELLİK İLKESİNİN KAYNAĞI ÖDETME NORMATİFİ.

Nedensellik ilkesinin kaynağı, muhtemelen isnadiyet normudur. Isnadiyet normunda haksız (yalnış) davranış cezalandırmakla ve haklı (doğru) davranış ödüllendirmekle bağıntılı bulunduğu içindirki, bu ilke, isnadiyet ilkesinin değişiminin bir ürünüdür. Değişim süreci, eski yunanlıların doğa felsefesiyle başlamaktadır. Yunanca neden (aitia) kelimesi, özü itibariyle kusur anlamına gelmektedir. Nedenin sonucun sorumlusu olması ve sonucun, bizzat cezalandırmanın suça isnad edilmesinde olduğu gibi, nedene isnad edilmesi çok "karakteristik" bir olgudur. Nedensellik kanunun ilk ifadelerinden biri, Eraklit'in şu meşhur sözüdür: "Güneş kendisine emredilen yolu aşamayacaktır, aşarsa eğer, adaletin hizmetçileri Erinni'ler onu farkedecektir". Doğa kanunu, burada, hemen hemen, halâ bir hukuk kuralı olarak kendini göstermektedir: Güneş, kendisine emredilen yolu aşarsa, cezalandırılacaktır. Doğanın normatif bir yorumundan nedensel bir yorumuna, isnadiyetten nedenselliği bu geçişte, en son adıma vücut veren olgu, insanın, nesnelere arasındaki münasebetlerin kişiler arasındaki münasebetlerden farklı olarak her tür beşeri ve beşerüstü iradede bağımsız olduğunun veya aynı şey normaler tarafından belirlenmediğinin, yani nesnelere davranışlarının beşerüstü bir irade tarafından emredilmediğinin yahut izinli sayılmadığının farkına varmasıdır. Bununla birlikte, nedensellik ilkesinin animistik, yani kişilikçi her çeşit düşünce öğesinden tamamen arınması, isnadiyet ilkesinden tamamen farklı bir nedensellik ilkesinin saptanması, her halde birden bire değil kademeli bir biçimde ortaya çıkmıştır. Böylece, örneğin, neden ve sonuç arasındaki bağıntıda mutlak bir 'zaruret' anlamına gelen, hatta XX. yüzyılın başlarında hâlâ üstünlüğünü koruyan nedensellik düşüncesi, kuşkusuz sonucu nedenle birleştiren şeyin egemen ve mutlak bir iktidarın iradesi olduğu biçimindeki anlayışın bir kalıntısıdır⁵.

6. NEDENSELLİK İLKESİNİN BEŞERİ DAVRANIŞ BİLİMLERİNDE UYGULANMASI

Nedensellik ilkesi, bir kere saptandıktan sonra, beşeri davranışa da uygulanabilir. Psikoloji, etnoloji, tarih ve sosyoloji, beşeri davranış

⁵ Kelsen, Society and Nature, pp. 249 Sgg.

gerçekte nasılsa öyle inceleyen, yani aynı şey, doğanın bir unsuru veya nedensel bir düzen olarak inceleyen bilimlerdir. Beşerî davranışla uğraşan her bilime eğer "Sosyal bilim" denirse, bu bilimler sosyal bilimler olacak, ama özde fizik, biyoloji veya fizyoloji gibi doğa bilimlerinden farksız bilimler olacaktır. Söz konusu bu bilimlerin amacı, beşerî davranışı neden-sonuç bağıntısına göre açıklamaktır. Bunların ne noktaya kadar amaçlarına erişebildiklerini, yani ne noktaya kadar beşerî davranışın nedensel kanunlarını belirleyebildiklerini görmek, başka bir sorundur. Sosyal bilimlerle beşerî davranışla ilişkisi olmayan doğa bilimleri arasındaki fark, sadece bir kesinlik derecesi farkıdır, ama bir ilke farkı değildir. Bu sonuncu türden bir fark, yalnızca doğa bilimleri ve beşerî münasebetleri nedensellik ilkesine göre değil ama isnadiyet ilkesine göre yorumlayan bilimler arasında, gerçeklik alanında beşerî davranışın neden ve sonuç ilkesine göre fiilen nasıl ortaya çıktığıyla değil ama normatif bir düzende yani değerler alanında nasıl ortaya çıkması gerektiğiyle uğraşan bilimler arasında mevcuttur. Bu bilimler, normatif sosyal bilimlerdir, yani örneğin etik, teoloji, hukuk bilimleridir. Ancak, bunlar beşerî bir davranışı emretme veya ona cevaz verme anlamına gelen 'normatif' bilimler değildir. Bilim olarak bunlar, ne emrederler ne izin verirler, toplumsal davranış kuralları koymazlar, fakat normları ve bu normlarca saptanan toplumsal münasebetleri betimlerler, Sosyal bilimlerle uğraşan kimse, sosyal bir iktidara vücut vermez, onun görevi, tanıma, amacı bilme ve anlamadır, yoksa toplumu düzenleme değildir. Toplum, bu normatif bilim anlamında, normatif bir düzendir. İnsan, ahlaki, dinî veya hukukî bir düzen tarafından davranışı belirlendiğinden bu topluma aittir. Bir düzen, özellikle bir hukuk düzeni, bütünüyle etkinse, kuşkusuz, bunu şu tür bir önermeyle ifade edebiliriz: Sosyal kuralda saptanan şart eğer fiilen gerçekleşirse, muhtemelen norma uygun olarak meydana gelmesi gereken sonuç meydana gelecektir. Başka bir deyimle, etkin bir hukuk düzeninde hukuka aykırı bir fiil işlenirse, muhtemelen müeyyide ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte, benzer bir önermenin, bir doğa kanununun tipik niteliğine sahip olması, örneğin metaller üzerinde ısının etkisini anlatma gibi, oldukça kuşkulu bir konudur. Bu sorun, burada her halde askıda bırakılabilir, çünkü gerçek o ki, sosyal normatif bilimler ve özellikle hukuk bilimi, bu cinsten önermelere varmayı amaçlamamaktadır. Bunlar, nedensel bağ ile değil, bizaat konularının unsurlarını birleştiren isnadi bağ ile ilgilenmektedirler.

7. NEDENSELLİK VE İSNADİYET İLKESİ ARASINDAKİ BİRİNCİ FARK.

Nedensellik ilkesinin dilbilgisel biçimi, tıpkı isnadiyet ilkesi gibi,

şart olarak göz önüne alınan bir fiili netice olarak göz önüne alınan bir fiile bağlayan ipotetik bir hüküm (önerme) dür. Ancak, bu bağlan-tının anlamı, bu iki halde birbirinden farklıdır. Nedensellik ilkesi, eğer 'A olursa B olur veya olacaktır', ifade eder. Nedensellik ilkesi, "A olursa B olmalıdır", veya 'B olması gerekir', ifade etmektedir. Doğa kanunları nedensellik ilkesinin uygulamasıyla ilgili olduğu içindir ki, burada söylediğim örneğe, yani metaller üzerinde ısının etkisini açıklayan kanuna gidiyoruz. Bir metal parçası ısıtılırsa uzar veya uzayacaktır. "Sosyal kanunlara" uygulanan isnadiyet ilkesinin örnekleri ise şunlardır: Biri sana bir iyilik yaparsa ona minnettar olmalısın veya bir kimse hayatını vatanı için feda ederse anısı yad edilmelidir (ahlak kuralları). Bir kimse bir günah işlerse, tövbekar olmalıdır (din kuralı). Bir kimse hırsızlık yaparsa hapsedilmelidir (hukuk kuralı). Nedensellik ve isnadiyet arasındaki fark o halde şu olmaktadır: Doğa kanununda neden olarak ortaya çıkan şartla etki olarak ortaya çıkan sonuç arasındaki münasebet her türlü beşerî veya beşerüstü fiilden bağımsızdır; buna karşılık şartla, bir ahlak, din veya hukuk kanununda rastlanan sonuç arasındaki münasebet beşerî veya beşerüstü varlıkların fiillerince tayin edilmektedir. O nedenle, nedensellik ve isnadiyet arasındaki fark, 'olması gereken' teriminde ifadesini bulan şartla sonuç arasındaki bağıntının bu kendine özgü niteliğidir.

8. NEDENSELLİK VE İSNADİYET İLKESİ ARASINDAKİ İKİNCİ FARK.

Nedensellikle isnadiyet arasındaki ikinci fark şudur: Her somut neden bir başka nedenin ve her somut sonuç bir başka sonucun nedeni olarak göz önüne alınmak zorundadır. O biçimde ki, nedenler ve sonuçlar zinciri tanım olarak sonsuza gitmektedir. Öte yandan, her somut sonuç, nedensel serinin sonsuz bir sayıdaki ara bölümüdür. Kendişiine bir ahlak, din veya hukuk kanununun sonucu isnad edilen şart, örneğin vatan uğruna ölmeye minnet, günaha, tövbe, hırsızlığa hapis isnad etmede olduğu gibi, ister istemez, aynı zamanda başka bir şarta isnad edilebilen sonuçlar değildir. Gene, örneğin, vatanın kurtuluşuna isnad edilen anma, iyilik yapmış olmaya isnad edilen minnet, günaha isnad edilen tövbe, hırsızlığa isnad edilen hapis gibi sonuçlar, ister istemez, aynı zamandan başka bir sonuca isnad edilebilen bir şart değildir. Isnadiyet zinciri, nedensellik zinciri gibi, halkaların sonsuz bir sayısına sahip bulunmamakta, ama yalnız iki halkaya sahip bulunmaktadır. Eğer belli bir sonucun belli bir şarta isnad edildiğini söylersek, örneğin bir meziyete ödül, bir hukuka aykırılığa bir cezalandırma, şart yani meziyet veya hukuka aykırılık teşkil eden beşerî davranış, isnadiyetin

en sonuncu noktası olmaktadır. İlkinki bir nedenin, isnadiyetin sonuncu noktasının "analogon"u bir birinci nedenin kabulü, nedensellik düşüncesiyle, hiç olmazsa klasik fizik kanunlarının içinde bulunan nedensellik düşüncesiyle bağdaşmamaktadır. Bir ilk neden düşüncesi, nedensellik ilkesinin henüz kendisini isnadiyet ilkesinden kurtarmamış olduğu düşünce döneminin bir kalıntısıdır.

9. ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK.

Nedensellik ile isnadiyet arasındaki fark, münhasıran bu noktadır; yani nedenselliğin en son bir noktasının mevcut olmaması, buna karşılık isnadiyetin en son bir noktasının mevcut olmasıdır. Bu temel fark, 'zaruret' denen doğada egemen şey ile özgürlük denen toplumda başta gelen yani insanlarla münasebetlerinde insan için başta gelen şey arasında karşıtlık teşkil eden şeydir. Doğanın bir parçası olarak insanın özgür sayılmaması, davranışının, doğa kanununa göre doğal bir fiil olarak idrak edildiğinde, tıpkı nedenleri tarafından bir sonucun belirlenmesinde olduğu gibi, başka fiillerce belirlenmek zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Fakat beşeri bir davranış eğer ahlâkî, dinî veya hukukî bir kurala dayanarak meziyet, günah veya suç olarak yorumlarsak, biz, bu kere, o davranışa ahlâkî, dinî veya hukukî bir kural tarafından tayin edilen sonuçlar isnad etmekteyiz, yani o şeyle başka bir şeye veya başka bir kimseye meziyet günah veya suç isnad etmeksizin meziyete ödül, günaha tövbe, suça ceza isnad etmekteyiz. Bu demektir ki, biz, meziyeti, günahı, suçu, bu şekilde nitelendirilen davranıştan sorumlu şahsa isnad ediyoruz. Bir şahsa kendisiyle meziyet isnad edilen önermenin gerçek anlamı, "o şahıs meziyetinden ötürü ödüllendirilmelidir" olmaktadır. Bir şahsa kendisiyle günah isnad edilen önermenin gerçek anlamı, "o şahıs günahından ötürü tövbe etmelidir" olmaktadır. Gene bir şahsa kendisiyle bir suç isnad edilen önermenin gerçek anlamı, "o şahıs suçundan ötürü cezalandırılmalıdır" olmaktadır. Burada, isnat edilen şey, meziyet, günah veya suç teşkil eden beşeri davranış değildir, çünkü sujesinden o davranışın ayrılması mümkün değildir. O nedenle ahlâken değerli bir davranışta bulunulduğundan veya bir günah yahut bir suç işlendiğinden, isnadiyeti ilgilendiren, o eylemde kimin bulunduğu, o eylemi kimin yaptığı meselesi değildir. Bu, yalnızca fiilî bir veridir. Isnadiyetin ahlâkî, dinî veya hukukî meselesi, bu fiillerin sorumlusunun kim olduğudur. Bu, kim ödüllendirilmeli, kim tövbe etmeli, kim cezalandırılmalıdır anlamına gelmektedir. Ödül, tövbe, cezadır ki, kendi özel şartına belli bir sonuç olarak isnad edilmek zorundadır. Bundan dolayı, şart, meziyet, günah veya suç teşkil eden fiillerdir. Meziyet ödül, günaha tövbe, suça ceza

isnadı, şahsa isnadı, yani meziyet, günah, suç teşkil eden fiilin sujesine isnadı ihtiva etmektedir, çünkü bu şahıs, beşerî bir davranış olarak göz önüne alınan fiilin ayrılmaz bir parçasıdır. Burada, nihaî olan, isnadiyetin, nedensellikten farkı olarak, sona ermesidir, yani onun, ahlakî, dinî veya hukukî bir kanuna göre, bizzat o kanunca belirlenen neticenin, ödülün, tövbenin, cezanın, şartının beşerî davranışta son bulmasıdır.

10. ÖZGÜRLÜKLE İSNADİYET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu ifadenin gerçek anlamı, ahlakî, dinî veya hukukî bir düzenin sujesi olarak insanın, yani toplumun üyesi olarak insanın, ahlakî dinî, veya hukukî şahıs olarak insanın özgür olmasıdır. Özgürlük, genellikle nedensellik ilkesinden muafiyet olarak anlaşılmakta ve nedensellik mutlak zaruretin ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Zaten esasında da böyle yorumlanıyordu. Denebilir ki, beşerî bir varlığın özgür olması veya özgür bir iradeye sahip bulunması (bu, onun, genellikle düşünüldüğüne göre, davranışını belirleyen nedensel kanunların sujesi olması anlamına gelmektedir), ahlakî, dinî veya hukukî bir isnadiyete ehil olmasının esasını teşkil etmektedir. Bir insan yalnız özgür olduğunda bazı fiillerin sorumlusu sayılabilir; meziyetinden ötürü ödüllendirilebilir, günahından ötürü tövbe ettirilebilir, suçundan ötürü cezalandırılabilir. Genellikle, yalnız o kimsenin özgürlüğünün, yani nedensellik ilkesinden muafiyetinin, isnadiyete imkân verdiği ifade edilmektedir. Halbuki doğrusu tersidir. Beşerî varlıklar özgürdürler, çünkü şart olarak beşerî davranışa, belirlenmesinin esası nedensellik kanunları olmasına rağmen, bu beşerî davranış isnadiyetin en son noktası olduğundan, netice olarak ödül , tövbe veya ceza isnat edilmektedir.

11. İRADE ÖZGÜRLÜĞÜ NASIL ANLAŞILMALIDIR.

Beşerî iradeyi nedensellik kanunu belirlemez düşüncesinden hareketle, irade özgürlüğünü çeşitli kurtarma çabaları boşunadır. Örneğin eger dahalî bir deneyim vasıtasıyla bu özgürlüğü anladığımız⁶ farzedilirse, bu deneyim bir hayaldir. Nedensellik kanununun mantıken beşerî iradeye uygulanamayacağı, çünkü onunun bu kez ferdî bir 'ego'nun parçası olduğu ve bu 'ego'nun bilginin sujesi olarak her hangi bir bilgiye, öyleyse nedensel bir bilgiye de nüfuz edemeyeceği düşüncesi⁷ bu psikolojik açıklamadan daha az aldatıcı değildir. Beşerî irade

⁶ Max Planck, Kausalgesetz und Willensfreiheit, 1923, p. 5

⁷ İbid. Bu, aklın ve doğanın geniş ucsuzbucaksızlığında pratik olarak ve mantıken her bilime öyleyse nedensel her düşünceye de daima kapalı olan ve kapalı olacak bir noktadır, noktadır. bir tek noktadır. Bu nokta, herkesin kendisinin "ego"sudur.

psşik bir olgudur. Bu olgu, öteki psşik olgular gibi, ferdi psşik bir deneyimin gözlemesi suretiyle, hatta başkalarının psşik deneyimlerinin nin gözlenmesindeki gibi, psikolojik araştırmaya açıktır. Bu gözlem, nedensellik ilkesinden başka bir ilkeyle yönetilemez. Beşeri iradenin özgür olduğu ifadesi, yalnızca psşik objektif olgu olarak iradeye, bilginin sujesi olarak değil objesi olarak "ego"ya gidildiğinde anlam kazanmaktadır. Bilginin sujesi olarak "ego"nun nedensel bilgiye açık olmadığı doğrudur, fakat bilginin sujesinin bilginin objesi olmaması gereksiz bir tekrarlama teşkil etmektedir.

Bir zamanlar nedensellik kanunlarının geçerliliğinin tartışmasızlığı modern fizikte bazı tenkitlerle karşılaşmaktaydı. Bazı olgular, örneğin ferdi bir elektronun bir kristal üzerine çarparak yansımadaki gibi, nedensellik kanununca belirlenmiş olarak yorumlanmıştır⁸. Bu yorum doğru olsa bile, bundan, ferdi elektron olarak beşeri iradenin nedensellik kanunundan bağışık olduğu sonucu çıkarılamamaktadır. Her iki durumadaki durumları birbirinden tamamen farklıdır. Öte yandan, beşeri iradenin özgürlük olduğu önermesi, doğru bir biçimde anlaşılırsa, elektronların yansımalarının meydana geldiği gerçeklik alanına değil, ahlâkî, dinî veya hukukî normatif bir düzenin geçerliliği alanına aittir. Bu önerme, yalnız beşeri iradenin nedensellik tarafından tayin edilmediği şeklindeki olumsuz anlama değil, aynı zamanda insanın isnadiyetin en sonun noktası olduğu şeklindeki olumlu anlama da sahiptir.

12. DETERMİNİZM İLE İNDETERMİNİZM ARASINDAKİ KARŞITLIĞIN ELEŞTİRİSİ

Beşeri davranış eğer isnadiyetin muhtemel bir konusu olmak üzere nedensellik kanunundan bağımsız olarak göz önüne alınmış olsaydı, zoruntu olarak özgürlük ve nedensellik birbiriyle bağdaşamazdı, açıkcası birinin olması halinde diğeri olmazdı. Buradan determinizm ve indeterminizm okulları arasında görünüşte aşılmaz bir ihtilaf ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu tür bir ihtilaf, ahlâkî, dinî veya hukukî şahıs olarak insan özgürdür diyen önermenin gerçek anlamı kavrandığında varlığını yitirmektedir. Nedensellik ilkesine göre doğada egemen "zaruret" ile isnadiyet ilkesine göre toplumda egemen "özgürlük" arasındaki belirtilen karşıtlık, nedenselliğin anlamı mutlak zarurettten salt bir ihtimale indirgendüğünde, gerçekten daha az vahim olur. Fakat nedensellik mutlak zarureti isnadiyet özgürlüğü ifade etse bile, bunlardan biri ötekini onarımı imkansız bir biçimde ortadan kaldırmamaktadır.

⁸ Max Planck, Determinismus oder Individualismus, 1938, pp. 14 sgg.

Determinizm denen şeyle indeterminizm denen şey arasında bir çelişki mevcut değildir. Hiç bir şey, insan aklının, beşerî davranışı iki farklı yorum şemasına sokmasını engellememektedir. Beşerî davranış nedensellik kanununa uygun olarak yani doğanın bir parçası olarak yorumlanırsa, o, kendisinden önce gelen bir nedence belirlenen bir sonuç olarak anlaşılmalıdır. Bu yorum açısından, zaruret ister mutlak zaruret, ister basit ihtimal anlamına gelsin, nedensellik kanunundan bağımsızlık anlamında özgürlük olarak bir şey mevcut bulunmamaktadır.

Öte yandan, beşerî bir davranışı, nedensellik kanunundan bağımsız olduğunu ileri sürmeksizin, toplumsal kurallara göre, yani ahlâkî dinî veya hukukî kurallara göre yorumlayabiliriz ve gerçekte de yorumluyoruz. Hiç bir determinist, suçun icrası veya kahramanlık fiilinin gerçekleşmesi nedensel şekilde belirlendiği için, bir suçlunun cezalandırılmamasını, bir kahramanın ödüllendirilmemesini ciddi olarak iddia etmemektedir; suçlunun cezalandırılmasını, kahramanın ödüllendirilmesini kabul etmektedir, yeni suç ve kahramanaca fiil nedensellik kanununca belirlenmiş olmasına rağmen, suça ceza, kahramanca fiile ödül isnad etmektedir. Ceza ve ödül verilmektedir, çünkü yalnızca cezalandırma korkusunun suç işlemekten alıkoymada, ödüllendirme arzusunun bir kahramanlık fiili yapmada insanı güden neden olabildiği farzedilmektedir. Ceza ve ödül isnadı, beşerî davranışın ihtimal dahilinde bulunan nedensel bir tayininin kabul edilmesini varsayılmaktadır. İnsan eğer özgürse, çünkü isnadiyetin en son noktasıdır, nedensellik yalnız özgürlüğü içine alan isnadiyetle (yani meziyet ve ödül, suç ve ceza arasında bir bağıntı saptayan normlar vasıtasıyla davranışın düzenlenmesiyle) bağdaşmakla kalmamakta, ama tersine nedensellik ilkesi, isnadiyeti ve öyleyse insanın özgürlüğünü kuran belli bir düzenlemeden, belli bir kurallaştırmadan önce gelmektedir.

Toplumda normatif düzen olarak egemen olan özgürlük düşüncesini, doğada nedensel düzen olarak egemen olan nedensellik kanunuyla uzlaştırmak için, İndeterminizm esasına dayanan metafizik, dinî bakış açılarına başvurmak gerekli değildir. Isnadiyeti farklı, fakat nedensellik ilkesine benzer bir ilke olarak tanırsak, bu uzlaşma akılcı bilim alanında mümkün olmaktadır, çünkü birinin sosyal bilimlerde yaptığı şeyi, öteki tabii bilimlerde yapmaktadır. Bu, bize öyle geliyor ki, eski bir sorunun tatminkâr bir çözümüdür. Bu, doğal zaruret ile toplumsal özgürlük arasında mevcut, çözülmesi imkansız, içli-dışlı bir çatışmaya ait sahte bir meselenin çözümüdür. Temelde farklı ve uyuşmayan iki felsefe arasında, dünyanın "rasyonel-amprik" bir anlayışıyla "metafizik" bir anlayışı arasında karşıtlık olarak gözüken şey, gerçekte bilginin her ikisi de 'rasyonel' ve 'amprik' iki farklı yolu

arasındaki, bilginin kendisiyle bizzat konularının öğelerini birini ötekine bağladığı iki farklı yöntem arasındaki bir "parafelizm"dir. Bu, nedensellik ve isnadiyet "düalizm"idir.

13. İSNADİYET BAĞININ FARKLI BİÇİMİ.

İsnadiyet ilkesi—bu terim aslı anlamında kullanılırsa—beşeri iki fiili birbirine bağlamaktadır: Bir şahsın davranışını, örneğin mezihyet halinde ödülü saptayan ahlak kanununda veya suç halinde ceza saptayan hukuk kanununda olduğu gibi, diğer bir şahsın davranışıyla bağlamak veyahut bir şahsın davranışını, örneğin günah işleme halinde tövbeyi saptayan din kanununda olduğu gibi, aynı şahsın başka bir davranışıyla bağlamak. Bütün bu hallerde, sosyal norm tarafından emredilen beşeri davranış, beşeri bir davranış tarafından şartlı hale getirilmektedir. Şart kadar netice de beşeri bir davranış fiilidir. Ancak, sosyal normlar, yalnızca beşeri davranışla değil, aynı zamanda diğer fiillerle de ilgili olabilirler. Sosyal bir norm, belli bir sonuca sahip belli bir davranışı emredebilir veya yasaklayabilir. Gene, sosyal norm, bir şahsın, yalnız kendisinin öteki bir davranışınca veya başka bir şahsın davranışınca neden olunan davranışını değil, ama aynı zamanda beşeri davranışlardan farklı fiillerce de neden olunan davranışını emretmekte veya yasaklamaktadır. Hatta, öyle normlar vardır ki, bazı beşeri davranışları, bu fiillerin şartları altında emretmektedirler. Eğer, örneğin, sosyal bir norm, katli, yani kasten adam öldürmeyi yasaklıyorsa, yasaklanan şey, sonuç olarak, bir şahsın başka bir şahsın ölümünü sonuçlayan davranışdır. Bir katilin davranışı, tamamen bir başkasını öldürmeye teşebbüs eden bir kimsenin davranışına eşittir. Ancak, teşebbüste, istenen sonuca ulaşılmamaktadır. Adam öldürme ile salt adam öldürmeye teşebbüs arasındaki fark, suçluların davranışlarındaki bir fark değildir, ama davranışlarının sonuçlarındaki bir farktır. Biri sonuç olarak, bir insanın ölümünü içermekte, öteki bunu içermemektedir. Ölüm, beşeri bir davranış değil, fizyolojik bir olgudur. Bir norm, bir kimse davranışıyla başka bir kimseye maddi bir zarar verirse o kimsenin zararı gidermesini emredebilir veya ilkel bir dinin bir kuralı, salgın bir hastalık halinde tanrılara beşeri bir fedakarlıkta bulunulmasını buyurabilir. Zarar ve salgın hastalık beşeri davranışların niteliğini taşıyan fiiller değildir.

Öte yandan, bazı normların, davranışlarına ait olmaksızın şahıslara ait olabildikleri gözden uzak tutulmamalıdır. Hukuk normunca öngörülen müeyyideler fertlere hitap etmek zorundadır. Ancak, müeyyide kendilerine hitap eden fertlerin davranışı, müeyyidenin şartları arasında bulunmayabilir. Bu, bir veya birden fazla şahsın başka

bir şahıs tarafından yapılan hukuka aykırı bir fiilden sorumlu sayılması halinde ve özellikle kollektif bir sorumluluk saptandığında ortaya çıkmaktadır. Bu, başka bir deyimle, bazı kimselerin suç işledikleri için değil, ama suçlunun mensup olduğu gruba mensup oldukları için cezalandırılmalarıdır. Bu halde kendisine müeyyide yöneltilen şahıs, sadece başka bir şahsın, yani müeyyideyi yerine getiren şahsın davranışının konusudur. Sorumlu şahıs, hukuken önemli herhangi bir davranışın sujesi değildir.

14. KATEGORİK NORMLARIN ELEŞTİRİSİ.

Belli şartlar altında belli bir davranışın ortaya çıkması gerekir ifadesinde, her halde bu şartlar beşeri davranış yahut yalnızca beşeri davranış değildir. Eğer şartlandıran fiille şartlanan beşeri davranış arasındaki bağıntı isnadiyet olarak ifade edilirse, bu terim aslında kullanılandan daha geniş bir anlamda kullanılmış olur. Başka bir deyimle sonuç, beşeri davranışa veya yalnızca beşeri davranışa isnad edilmemektedir. Bu, alışılan bir terminoloji kullanırsak, sonucun bir şahsa veya yalnızca bir şahsa değil, aynı zamanda fiillere ve hal ve keyfiyete isnad edildiği anlamına gelmektedir.

Hatta öyle normlar var ki, bunların belli bir beşeri davranış şartsız olarak veya aynı şey her hal ve şartta emrettiği görülmektedir. Bunlar o nitelikte normlardır ki, ahlak kuralları gibi, yapmaktan kaçınmayı öngörmektedirler: Yalan söylememelisin, öldürmemelisin, zina yapmama-lısın vs... Bu normlar gerçekte kategorik normların niteliğine sahip olmuş olsalardı, bunlarla iki öğeyi şart ve sonuç olarak bağıntı içine koyan bir önermede, toplumsal durumu tanımlamak mümkün olmazdı ve bu halde isnadiyet ilkesi uygulanmamış olurdu. Fakat yapmaktan bir kaçınmayı öngören sosyal normlar, kategorik normlar değildirler. Olumlu fiillerin (azinone positiva) şartsız olarak emredilmelerinin mümkün olmadığı açıktır, çünkü belli bir tür davranış, yalnızca belli şartlar altında yapılabilmektedir. Ancak, yapmaktan kaçınma fiilleri de şartsız olarak emredilememektedirler. Eğer aksi olsaydı, bunlar, şartsız olarak yerine getirilebilirlerdi veya ihlal edilebilirlerdi, ama bu o, durum değildir. Bir kimse her yerde ve her zaman değil fakat, belli bir keyfiyette yalan söylemez, hırsızlık yapamaz, adam öldüremez veya zina suçunu işlemez, Yapmamayı, bir fiili yapmaktan kaçınmayı emreden ahlak normları şartsız olsaydı, yani kategorik vecibeler saptasaydı ve bir kimse uyku esnasında bu vecibeleri yerine getirmiş olsa, ahlaklılık açısından uyku hali, ideal bir durum olurdu. Şart, o fiilin mümkün olduğu hallerin tümünün toplamıdır. Hatta, yalan söyleme, öldürme, bir kimseye ait olan bir şeyi rızası olmaksızın alma gibi çok temel norm, yalnızca önemli sınırlamalarla geçerlidir. Öyle haller vardır ki, bu hal-

lerde öldürmek, yalan söylemek, rızası olmaksızın başkasının malını almak yasak değildir. Bu göstermektedir ki, tüm sosyal normlar, yalnız olumlu bir fiili emredenler değil, aynı zamanda bir ihmali emredenler de yalnız belli şartlar altında belli davranışlar öngörülmektedirler. Gene, görülmektedir ki, her norm, iki öge arasında belli şartlarda belli neticeler meydana gelmelidir önermesiyle belirlenebilen bir bağıntıyı kurmaktadır. Bu, nedensellik ilkesinden farklı olan isnadiyet ilkesinin, dilbilgisel biçimi olmaktadır.

